DINCOLO DE *EPISTEME*: DESPRE CONDIȚIA DE EXISTENȚĂ A ISTORIEI

Autor: Mara Dumitrache | 22 mai 2026

Intenționez să deschid eseul cu următoarea întrebare: este sau nu istoria o știință? Odată formulată, întrebarea dă naștere unui paradox, un fel de “a fi sau a nu fi”, prin simpla încercare de a plasa în sfera științelor un domeniu al cărui subiect de studiu capătă sens doar sub egida istoricului. Mai precis spus, istoria devine „istorie” prin actul istoricului care privește înapoi și conferă sens evenimentului, și prin actul minții care receptează acel sens și îl integrează ca experiență colectivă.

Descoperirile științifice au croit drumul către înțelegerea și controlul asupra naturii de către om[1], prin sinergia științelor exacte care vizează materia, energia și toate procesele ce le guvernează. Mai succinct, tot ce există independent de voința umană. Dacă facem o analogie, istoria pare să se comporte la fel. Ea încearcă să relateze și să înțeleagă ceva din trecut, pornind de la realitatea prezentului. Neagu Djuvara formulează în lucrarea sa *Există istorie adevărată?*, mânat de o afirmație a filozofului Arthur C. Danto, o triadă a istoriei: „istoria ca trăire, istoria ca vestigiu și istoria scrisă”[2]. Din această triadă aș vrea să sustragem „istoria ca trăire”.

Este un eveniment, prin natura sa, istorie? Aș răspunde că nu. El devine istorie abia retroactiv, în momentul în care cineva aduce faptul la suprafață, chiar și printr-un simplu gând. Până în acel moment evenimentul este doar experiență, viață, existență. Însă fizica, matematica sau chimia nu au același caracter dependent de conștiința care le plăsmuiește? Nu tocmai. Orice disciplină capătă sens, într-adevăr, în urma unei construcții a conștiinței umane, căci fără mintea care să o conceapă nu există fizică, chimie sau chiar istorie. Diferența e în raportul dintre obiect și actul constituirii lui. Gravitația, de pildă, acționa identic înainte și după Newton, iar gravitația artificială e construită, la rândul ei, după legile celei naturale. Istoria, în schimb, lucrează cu un obiect pe care îl constituie prin însuși actul studierii lui. Asasinarea lui Caesar ca eveniment cu sens depinde de istoricul care îl constituie astfel. În fond, ea este doar o asasinare, o moarte, și tocmai această separare a evenimentului brut de orice

semnificație intrinsecă arată că istoria nu descoperă sensuri ascunse în trecut, ci le instituie. Astfel, istoricului îi revine responsabilitatea de a selecta informațiile vrednice tezei lui. Acest act rezultă în urma unei metamorfoze între conștiința istorică, pe care o putem asimila drept „conștientul" spațiului istoric, și curiozitatea istorică, care reprezintă „subconștientul". Conștiința istorică este amprenta curiozității istorice. Acest fapt face istoria răspunzătoare nu față de un obiect independent care o poate corecta, ci față de standardele propriului act interpretativ.

Curiozitatea istorică are la bază o dorință vie de a rezona cu trecutul fără a-i distorsiona sensul. Schleiermacher afirma că „hermeneutica este arta evitării neînţelegerii". Asumarea incomprehensiunii existenței nu este, deci, o eroare, ci o condiție a înțelegerii autentice. Această înțelegere autentică este curiozitatea istorică, este impulsul care precede ordinea. Mai mult decât atât, faptul că numește acest impuls o „artă" ne demonstrează că actul interpretativ este reflexiv. Prin această reflexivitate înțelegem că istoria produce o cunoaștere onestă față de propria natură, istoria știe că neutralitatea totală e o iluzie.

În ceea ce privește conștiința istorică, Gadamer ne spune în lucrarea sa *Adevăr și Metodă* că aceasta există în structura înțelegerii noastre înainte de orice reflecție: "exigenţa cu care ne confruntăm este aceea de a învăţa să ne înţelegem corect pe noi înşine şi de a admite că în orice comprehensiune – indiferent dacă suntem conştienţi în mod explicit de acest lucru sau nu – este activă eficacitatea acestei istorii a efectelor."[3]. Istoria efectelor se referă la faptul că orice eveniment, text, idee din trecut continuă să producă efecte în prezent, chiar și după ce a încetat să existe ca fapt brut. Platon nu mai e viu, dar gândirea lui continuă să formeze modul în care filozofăm astăzi, fără să știm întotdeauna că o face. Aceste efecte acumulate ale trecutului asupra prezentului constituie *Wirkungsgeschichte*, istoria efectelor. Așadar, nu percepem ca atare conștiința istorică tocmai pentru că e activă în noi înainte de orice percepție.

Istoria funcționează, desigur, după anumite standarde. Pentru a le clarifica, este necesar să introducem o distincție între istorie și celelalte științe sociale. Într-adevăr, ele au în comun caracterul constitutiv, anume faptul că disciplina nu descoperă un obiect preexistent. Ele diferă însă prin scopul urmărit. Științele sociale extrag variabile, studiază fenomene care se repetă suficient încât să permită generalizări și produc, în primul rând, explicații. Incapacitatea lor de a genera predicții precise nu este un defect, ci o consecință a naturii obiectului lor. A cere economiei sau sociologiei să producă predicții cu precizia fizicii înseamnă a presupune că acțiunea umană se supune unor legi mecanice, ceea ce ar însemna că voința liberă e o iluzie.

Istoria nu aspiră la explicația cauzală pe care o întâlnim în științele naturii, ci produce înțelegere retrospectivă, iar aceasta nu e o predicție ratată sau o explicație incompletă, ci un cu totul alt tip de cunoaștere. „Tatăl adoptiv" al științelor sociale, Thomas Hobbes,

construiește în *Leviathanul* un argument normativ în care omul e tratat ca tip calculabil pentru a justifica ordinea politică. Nu este scientism, dar îl face posibil. Gestul său e simplu și radical: odată ce omul e redus la un mecanism cu reguli previzibile, societatea devine o tablă de șah unde fiecare piesă are un rol fix și fiecare mutare poate fi anticipată. Îl numesc astfel pentru că „marii maeștri" ai științelor sociale pleacă de la o lume în care acest gest era deja făcut și nu îl chestionează, ci îl rafinează. Mai mult decât atât, Hayek recunoaște că „în timp ce în științele naturale cercetătorul va putea măsura ceea ce, pe baza unei teorii *prima facie*, consideră important, în științele sociale adesea este tratat ca important ceea ce se întâmplă să fie accesibil măsurării"[4]. Cu alte cuvinte, ne spune că scientismul nu e o aplicare riguroasă a metodei științifice, ci o imitare a formei fără substanță. Exemplul cel mai elocvent al acestei imitații este Auguste Comte, al cărui proiect de sociologie dinamică, deși analizează în teorie schimbările și evoluția socială, tinde spre un ideal al ordinii. Nu vede omul ca pe o prezență, ci ca pe un element defect care trebuie reparat.

Istoria, în schimb, ne spune că Hobbes a trăit perioada Războiului Civil Englez și a văzut cum se poate prăbuși ordinea socială ajungând astfel să considere haosul cel mai mare rău politic. Dar tocmai aici istoria își arată grandoarea și înțelepciunea. Modelul normativ al lui Hobbes (universal, atemporal, logic) nu apare din rațiune pură. Apare dintr-o experiență istorică particulară și irepetabilă: Războiul Civil Englez, prăbușirea ordinii, comprehensiunea directă a haosului. Hobbes s-a folosit de istoria faptului, de acea conștiință istorică activă în comprehensiunea lui, pentru a construi universalul. Acest exemplu ne demonstrează tocmai că universalul se ridică întotdeauna pe particularul istoric. Istoria nu este o disciplină printre altele, ci este terenul pe care orice altă cunoaștere, inclusiv cea normativă, își construiește fundamentele.

Având în vedere această separație între istorie și științele sociale, pentru a stabili standardele actului constitutiv al istoriei, e nevoie să analizăm modul de operare al acesteia. Mecanismul ei nu este arbitrar, însă falsificabilitatea funcționează în cazul istoriei altfel decât în știința naturală. În fizică, o anomalie suficient de persistentă destabilizează teoria, așa că legea fie rezistă, fie cade. În istorie, straturile interpretative construite deasupra faptelor centrale au o altă logică: o dovadă contrară unui element periferic nu răstoarnă interpretarea, ci e absorbită în narațiune, contextualizată, integrată. Nu pentru că istoricul ar fi necinstit, ci pentru că structura narativă e construită să absoarbă complexitatea, nu să o excludă. Științele naturale, și nu numai, funcționează conform unor regularități empirice confirmate repetat. Istoricul, în schimb, reconstituie intenții, decizii și contexte mentale care nu pot fi reproduse, replicate. Cu toate acestea, Hayek, în încercarea de a dizolva ierarhiile epistemologice, ajunge la o redistribuire. Vechea ierarhie pozitivistă considera superioară orice cunoaștere care putea fi reprodusă în condiții controlate, exprimată în legi universale și verificată prin experiment repetat. Redistribuirea ierarhiilor presupune un nou criteriu: cunoașterea adecvată obiectului ei e superioară cunoașterii inadecvate. Așadar, istoria care pretinde

precizie cauzală e mai puțin riguroasă pentru că aplică un standard incompatibil cu structura obiectului de studiu, însă istoria care recunoaște complexitatea organizată a acțiunii umane este onestă epistemic. Mai mult decât atât, istoria este fundația oricărui domeniu de studiu, având în vedere că fără o conștiință a trecutului ele ar opera în vid. Această conștiință istorică pare a fi omniprezentă, iar asta se întâmplă nu pentru că istoria este știință, ci pentru că *o transcende*.

Singura formă de existență a istoriei este printr-o „succesiune de parțialități", din care ar trebui să rezulte în cele din urmă imparțialitatea. Ea studiază tocmai ceea ce știința nu poate atinge, acțiunea umană în singularitatea ei ireductibilă. Domeniul „faptelor și suferințelor acestei ființe sălbatice, violente, brutale, bune, nobile, liniștite, ale acestei ființe pătate și pure, care e noi înșine"[5] tocmai pentru că transcende știința, nu ar trebui să împrumute din rigorile ei. Aceasta nu înseamnă că devine o fantasmagorie, marea frică a lui Xenopol, sau pur imaginar în sensul lui Boia, ci prin „transcendere" mă refer la faptul că rigorile ei trebuie construite din interiorul propriului obiect. E nevoie de judecată **particulară** si de narațiune **responsabilă.** Obiectul de studiu este irecuperabil, natura fragilă a istoriei este însuși obiectul ei, trecutul încetează să existe în momentul în care devine subiect de studiu. În momentul în care un istoric instituie sens unui eveniment brut, îl scoate de pe axa trecutului și îl aduce, inevitabil, în prezent prin refractarea propriei sale perspective. Astfel, istoria se transformă într-o formă de cunoaștere indirectă – unde reflecțiile subiective joacă inevitabil un rol de mediator – și devine astfel o arhitectură intelectuală ridicată peste un abis.

Aristotel făcea o distincție între *episteme*, cunoașterea științifică, și *phronesis*, înțelepciune practică, judecată în situații particulare și irepetabile[6]. Cercetarea istorică se face prin aserțiunea rafinată despre cum acționează oamenii în condiții de incertitudine, presiune, contingență. *Episteme* la Aristotel se referă la cunoașterea demonstrativă a necesarului, ce nu poate fi altfel decât este, ce e adevărat prin natura lucrurilor, independent de context și de timp. Știința modernă a moștenit pretenția *episteme*, universalitate, necesitate, independență de perspectivă, dar prin metode pe care Aristotel nu le anticipa. Iar această moștenire a creat o confuzie: am numit „știință" ce produce cunoaștere universală prin experiment, și am judecat orice altă disciplină față de acest standard. *Phronesis* reprezintă cu totul altceva, anume judecată practică în situații particulare și irepetabile. Este virtutea celui care judecă bine în situații unde nu există algoritm, unde contextul contează, unde decizia nu poate fi dedusă dintr-o lege universală. Dar distincția aristotelică ascunde ceva mai profund decât o simplă clasificare a tipurilor de cunoaștere. *Phronesis* nu e doar un alt tip de cunoaștere alături de *episteme*, e condiția ei de existență. Iar *phronesis* nu este exercitată în vid. Ea își are originile într-o conștiință istorică activă în cercetător înainte de orice reflecție. Conștiința istorică e condiția lui *phronesis*, care e condiția lui *episteme*.

Așadar, pentru a conchide, istoria nu aspiră să fie o știință și nu eșuează să fie una.

Accesează un strat al realității pe care știința îl exclude prin construcție: stratul în care lucrurile ar fi putut fi altfel și n-au fost, în care deciziile contau, în care contingența, responsabilitatea și tragicul nu sunt concepte, ci evenimente.

NOTE

1. WEAVER, Warren, „A Quarter Century in the Natural Sciences”, în *The Rockefeller Foundation Annual Report 1958*, New York, The Rockefeller Foundation, 1958, cap. I, „Science and Complexity”, pp. 7–15.
2. DJUVARA, Neagu, *Există istorie adevărată? Despre „relativitatea generală” a istoriei. Eseu de epistemologie*, București, Editura Humanitas, 2004.
3. GADAMER, Hans-Georg, *Adevăr și metodă*, traducere de Gabriel Cercel, Larisa Dumitru, Gabriel Kohn și Călin Petcana, București, Editura Teora, 2001.
4. HAYEK, Friedrich August von, „The Pretence of Knowledge”, în *The American Economic Review*, vol. 79, nr. 6, decembrie 1989, pp. 3–7.
5. IORGA, Nicolae, *Generalități cu privire la studiile istorice*, studiu introductiv de Andrei Pippidi, Iași, Editura Polirom, 1999.
6. ARISTOTEL, *Etica Nicomahică*, traducere, studiu introductiv, comentarii și index de Stella Petecel, București, Editura IRI, 1998.